

JOSEP M. SALRACH*

LA VITICULTURA DE LA CATALUNYA NOVA DESPRÉS DE LA CONQUESTA: SOCIETAT I MERCAT EN EL SEGLE XII

ABSTRACT

The vineyard's culture grew in New Catalonia on the occasion of the conquest and the colonization, during the XII Century. In this article are studied the agrarian contracts, the technical running for cultivation, the rural landscape and the confluence of the feudal and muslim traditions in the vineyard's culture.

INTRODUCCIÓ

El propòsit d'aquest article és oferir una visió general de la possessió i explotació de la vinya i de la colonització viti-vinícola a la Catalunya Nova.¹ Ens referirem a l'herència islàmica (en la mesura en què les fonts seleccionades ens ho permetin) i als canvis introduïts en la viticultura pels feudals conqueridors. Per fer-ho, ens centrarem en el segle XII, i ens servirem de documentació publicada dels monestirs de Poblet i Santes Creus, i de la catedral de Tortosa.² En conjunt, s'han publicat uns 2.000 docu-

*Departament d'Humanitats. Facultat d'Humanitats. Universitat Pompeu Fabra (Carrer Ramon Trias Fargas, 25-27, 08005 Barcelona).

1. Aquest article forma part dels treballs que realitzem en el marc del Projecte d'Investigació PB98-1171 titulat "Villa y mercado: territorio, jurisdicción e intercambio en la Cataluña rural (siglos XII-XV)", finançat pel Ministerio de Educación y Cultura.

2. Joan PONS I MARQUÈS (ed.), *Cartulari de Poblet. Edició del manuscrit de Tarragona*, Barcelona (Institut d'Estudis Catalans), 1938; Federico UDINA MARTORELL (ed.), *El "Llibre Blanch" de Santes Creus. Cartulario del siglo XII*, Barcelona (Consejo Superior de Investigaciones Científicas), 1947; Jaime SANTACANA TORT, *El monasterio de Poblet (1151-1181)*, Barcelona (Consejo Superior de Investigaciones Científicas), 1974; Agustí ALTISENT (ed.), *Diplomatari de Santa Maria de Poblet. I. 960-1177*, Barcelona (Abadia de Poblet i Generalitat de Catalunya), 1993, i Antoni VIRGILI (ed.), *Diplomatari de la catedral de Tortosa (1062-1193)*, Barcelona (Fundació Noguera), 1997.

ments, dels quals només un 10%, aproximadament, concerneixen al nostre tema. Amb aquest article reprenem un estudi començat anys enrera sobre la viticultura medieval catalana, del qual n'hem publicat dos treballs referents a la Catalunya Vella.³

ABANS DE LA CONQUESTA: LA TRADICIÓ VITÍCOLA

Al territori de la Catalunya Nova, com al conjunt d'Hispania, el conreu de la vinya es va introduir i estendre a l'Antiguitat, amb les colonitzacions dels pobles mediterranis, particularment els romans. No cal insistir-hi, només recordar que n'hi ha molts testimonis arqueològics i artístics, amb representacions del conreu de la vinya, la vinificació i el consum de vi en mosaics i relleus de sarcòfags.⁴ Conreu i consum van continuar en època visigoda i també musulmana. No podia ser altrament, perquè una part impossible d'apreciar dels habitants d'al-Andalus eren descendents d'hispanogots i continuadors, almenys parcialment, de les seves tradicions agrícoles. Que els musulmans de la Catalunya Nova, i en general els del conjunt d'al-Andalus, indistintament del seu origen, van cultivar la vinya, ho sabem per descripcions i relats de geògrafs i viatgers àrabs. Així, a l'obra *Dikr bilad al-Andalus wa fadli-ha wa sifati-ha*, d'un autor magrebí anònim, que escriu a finals de l'Edat Mitjana, però que segueix autors anteriors, dels segles IX-XII, llegim que a Tarragona, en època islàmica, s'hi produïa "ràim en gran quantitat i que el suc de la seva fruita no necessitava ser endolcit amb mel ni calia coure'l per a conservar-lo".⁵ També a la *Crònica* d'al-Razi, autor del segle X, llegim que Alcolea de Cinca i Montsó, a la Franja de Ponent, eren llocs "molt ben plantats d'arbres i vinyes".⁶ Pere Balañà explica que al-Andalus "la venda de vi era permesa als cristians en llocs fixos (algun dels topònims *Tavernes* tenia aquest significat original), però el consumien també els musulmans segons que sabem tant a través dels textos literaris com de les ordenances dels mostassàs".⁷ En la

3. Josep M. SALRACH, "La vinya i els viticultors a la Catalunya de l'Alta Edat Mitjana", a Emili GIRALT (coord.), *Vinyes i vins: mil anys d'història*, 2 vols., Barcelona (Universitat de Barcelona), 1993, I, p. 117-145, i Mercè AVENTÍN i Josep M. SALRACH, "La explotación de la viña y el mercado de la tierra vitícola en la Cataluña medieval", a Mario DA PASSANO, Antonello MATTONI, Franca MELE i Pinuccia F. SIMBULA (eds.), *La vite e il vino. Storia e diritto (secoli XI-XIX)*, 2 vols., Roma (Carocci), 2000, p. 453-500.

4. N'hi ha bones representacions al volum segon de Ferran SOLDEVILA (dir.), *Història dels catalans*, Barcelona (Ariel), 1963, concretament les il·lustracions de la col·laboració de Miquel TARRADELL, "Prehistòria i Antiguitat".

5. Dolores BRAMON, *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*, Vic (Eumo), 2000, p. 87.

6. Idem, p. 131.

7. Pere BALANÀ, *Els musulmans a Catalunya (713-1153). Assaig de síntesi orientativa*, Sabadell (Ausa), s.d., p. 168.

seva col·laboració sobre l'època musulmana, a la *Història del País Valencià*, Manuel Sanchis Guarner recull referències d'al-Idrisi i al-Himyari a l'abundància de vinyets a tot el litoral valencià, de Borriana a Oriola, amb esment especial de l'excel·lent raïm de Dènia, i afegeix que, malgrat la prohibició de l'Alcorà, els andalusins eren prou afeccionats al vi.⁸ I, de forma més concreta i amb rica aportació de dades, Pascual Ortega s'ha referit al conreu de la vinya en època musulmana a les comarques de la Ribera d'Ebre, el Baix Ebre i la Terra Alta.⁹

Aquestes cites han de ser suficients per explicar el que altrament podria semblar una raresa: les moltes referències a vinyes que havien estat de propietaris musulmans i que, després de la conquesta catalana, i l'expoliació dels vençuts, van ser donades per Ramon Berenguer IV als seus fidels en tota la zona del Baix Ebre. La fórmula emprada pel comte en aquestes donacions és més o menys la següent: *Ego Raimundus, comes (...) dono tibi (...) hereditatis qui fuit (...) sarracenus (...) cum omnibus tenedonibus et pertinentibus suis*.¹⁰ Segons Antoni Virgili, a ambdues ribes de l'Ebre, en el moment de la conquesta o immediatament després, els conreus de la vinya, l'olivera i els fruiters representaven el 33'5% del total. Com que el mateix autor afegeix que la colonització catalana va ser molt ràpida i el treball de la terra no va sofrir un hiatus temporal massa acusat, hem de suposar que els documents tortosins de mitjan segle XII i encara de després són una font vàlida per apropar-nos a la situació de l'agricultura andalusina just abans de la conquesta, i que aquell percentatge deu ser més o menys representatiu de la situació dels conreus en aquells moments.¹¹

Aquests documents permeten construir una imatge, sens dubte parcial i molt incompleta, de la viticultura andalusina a la zona, que no sabem si es pot extrapolar a altres regions de la Sharqia. A l'entorn de la ciutat hi havia horts i vinyets que

8. Manuel SANCHIS GUARNER, *Història del País Valencià*, I, València (Edicions 62), 1965, p. 340 i 344.

9. Pascual ORTEGA, *La sociedad de las tierras del Ebre: el señorío templario y hospitalario de Ribera d'Ebre y Terra Alta (1150-1350)*, Tarragona (Universitat Rovira i Virgili), 1995, p. 279-284. Tesi doctoral inèdita.

10. Naturalment, cada document té les seves particularitats. Així, en un de 29 de desembre de 1149 llegim: *In Christi nomine. Ego Raimundus, comes Barchinonensis, princeps Aragonensis et Tortose marchio, dono tibi fidelis meo Petro de Reiadell, propter multa servicie que mihi fecisti, illas chasas in Tortosa de Abderrahmen avi Petrus cum omnibus tenedonibus et pertinentiis suis que sibi pertinent vel pertinere debent in omnibus locis infra Tortosam et in omni termino eius in campis, in ortis, in terris, in vineis, in pratis, in pascuis, sicut melius ad profectum et utilitatem tuam intelligere possis* (VIRGILI, *Diplomatari*, doc. 24). Hi ha altres donacions de vinyes fetes per Ramon Berenguer IV a particulars, fidels seus, en documents dels anys 1149 (ALTISENT, *Diplomatari*, doc. 121), 1151, 1152 i 1154 (VIRGILI, *Diplomatari*, docs. 26, 30 i 46).

11. Antoni VIRGILI, "Conquesta, colonització i feudalització de Tortosa (segle XII), segons el Cartulari de la Catedral", *Estudi General*, 5-6, Girona, 1985-1986, p. 284 i 286-287.

pertanyien als seus habitants i els alimentaven. Més enllà del cinturó urbà s'estenia un hàbitat dispers o semidispers d'almúnies,¹² rafals i "algeziras",¹³ on sembla que, al costat de grans propietats, predominava la petita i mitjana explotació i hi habitava un nombre reduït de famílies. En aquesta mena de constel·lació de nuclis d'hàbitatge i explotació, els conreus, entre els quals la vinya, estaven agrupats en àrees de reg. De fet, les vinyes que els feudals conqueridors van trobar en el Baix Ebre i també en el Segrià, ultra allindar amb altres vinyes, a vegades estaven delimitades per sèquies i fins i tot per rius,¹⁴ i en elles els ceps estaven associats als fruiters en general.¹⁵ Creades per a satisfer les necessitats dels seus propietaris viticultors i proveir el mercat urbà, les vinyes andalusines, a la zona de Tortosa, se'ns apareixen barrejades amb altres conreus, entre horts i camps. Semblen, a més, de petites dimensions: els conqueridors catalans calculaven el seu valor pels quintars de raïms que s'obtenia d'elles, la qual cosa potser era una tradició andalusina.¹⁶

12. *Sit notum omnibus quod ego Raymundus, comes (...), dono tibi fideli meo Bernardo de Bello Loco, ipsam almuniam que est in prato Tortuose* (VIRGILI, *Diplomatari*, doc. 11, any 1146). *Ego Raimundus, princeps (...), dono tibi Bertrando de Casteletila almunia quam vocant Antig* (Idem, doc. 36, any 1153). *Ego, Petrus Guillelmi Aragones et uxor mea Pereta, donamus vobis (...) illam medietatem nostram de almunia* (Idem, doc. 219).

13. ORTEGA, *La sociedad de las tierras del Ebre*, p. 265-272.

14. Algunes vinyes venen d'època musulmana i altres són plantades pels senyors catalans i els seus pagesos. L'important, però, és que, en comparació amb la ubicació de les vinyes de la Catalunya Vella, l'afrontació amb cursos d'aigua sembla ser una característica destacada de la nova terra, i per això formulem la hipòtesi de que tècnicament fos una herència musulmana. Una terra donada a parceria per plantar-hi vinya el 1154 allindava *sub illa cechia* (VIRGILI, *Diplomatari*, doc. 44), una vinya donada a cens el 1167 allindava amb la sèquia d'un molí (ALTISENT, *Diplomatari*, doc. 302), una de Tortosa, empenyorada el 1170, allindava amb l'Ebre (VIRGILI, *Diplomatari*, doc. 209), una de Tàrraga també donada a cens el 1171 afrontava *in aquale qui venit ad molino* (ALTISENT, *Diplomatari*, doc. 411), una cafissada de terra de Rufeia (Segrià) donada el 1175 per plantar-hi vinya allindava amb el Segre i amb una sèquia (Idem, doc. 524), una terra dels Arenys donada a cens *ad plantandum vineam*, el 1191, estava quasi completament envoltada de corrents d'aigua (VIRGILI, *Diplomatari*, doc. 464), etc.

15. VIRGILI, *Diplomatari*, docs. 53, 69, 75, etc.

16. De l'heretat presa a Moferrix Aben Cardel i donada per Ramon Berenguer IV a Guaspai, el 1151, es diu que s'hi poden sembrar quatre quarteres de cereal, i que s'hi cullen vint quintars de raïm, vuit quintars de figues i trenta càntirs d'oli (VIRGILI, *Diplomatari*, doc. 26). Altres documents parlen de vinyes o terres que donen deu quintars (doc. 30), també vint quintars (doc. 46) i trenta quintars (ALTISENT, *Diplomatari*, doc. 121). A la Catalunya Vella a la mateixa època les vinyes eren valorades en mides de superfície o per la seva estimació en moneda. En el suposat, que les mesures anotades en aquests documents tinguin alguna relació amb les mesures documentades els segles XVI i XVII a la zona, podem pensar que el quintar equivaldria a uns 50 kg., el que donaria unes collites de raïm de 500, 1000 i 1500 kg. Vegi's la veu "quintar" a Claudi ALSINA, Gaspar FELIU i Lluís MARQUET, *Pesos, mides i mesures dels Països Catalans*, Barcelona (Curial), 1990, p. 223-224.

ARRAN DE LA CONQUESTA: EXPROPIACIONS, DONACIONS, CONTRACTES

Encara que la historiografia, donant crèdit als pactes de rendició que acceptaren els andalusins de Tortosa i Lleida davant les tropes catalanes de Ramon Berenguer IV, parli de capitulacions i de tracte benigne, sobretot amb respecte als musulmans de les comarques de l'Ebre, la documentació concreta mostra que hi va haver, de fet, expulsions, expropiacions més o menys generalitzades i conversió d'antics propietaris musulmans en serfs (exàrics), sotmesos a una explotació més dura que la que aleshores patien els serfs cristians.¹⁷

Els repartiments de terres efectuats per Ramon Berenguer IV a Tortosa, Lleida i altres zones de la Catalunya Nova indiquen no solament un canvi de titulars en la propietat de la terra (de musulmans a cristians) sinó també un canvi en les estructures de la propietat. No poques vegades, en un sol acte jurídic de donació o en successius actes el comte acumulava propietats de diferents famílies musulmanes en mans d'un sol vassall: un noble, un funcionari o un burgès.¹⁸ Paral·lelament, es van crear, també per acumulació de donacions, grans dominis de monestirs, seus catedralícies i ordes militars.

Els canvis en la titularitat i l'estructura de la propietat agrària van tenir efectes en la viticultura. En efecte, els nous propietaris catalans i els seus conreadors van intensificar i estendre el cultiu de la vinya per totes les comarques de la Catalunya Nova. La raó bàsica d'aquesta expansió vitícola és perquè la vinya era un conreu que s'adaptava bé a les noves terres i perquè el vi era un producte de gran consum en la societat catalana de l'època feudal, que, si calia, es podia emmagatzemar i vendre segons les conjuntures del mercat. Es tractava d'un producte mercantil amb el qual

17. Ben clar ho ha vist Antoni Virgili ("Conquesta, colonització i feudalització", p. 284), que cita un text gairebé antològic d'Emili Morera: "desde 1150 se encuentran documentos de repartimiento de fincas pertenecientes a aquellos (els musulmans) en que el conde da a los agraciados no sólo la persona del sarraceno sino todo lo suyo como si aplicara a los vencidos la dura ley del esclavo de guerra sin tener en cuenta la carta de seguridad de que antes se había hecho mérito" (Emilio MORERA, *Tarragona cristiana*, I, Tarragona, 1897, p. 414). Entre els musulmans de la zona de Tortosa que tenien vinyes i en van patir l'expropiació, les escriptures de donació atorgades per Ramon Berenguer IV als seus fidels citen literalment a Abnalgene, Ahmed Abenceihal, Abinalfassar, Abderraman, Moferrix Avi Huadiri, Abderrahmen avi Petruix, Moferriz aben Cardel, la filla de Aicza Aluuazchi, Azmet fill d'Alhoczen i Aben Abinxalud (VIRGILI, *Diplomatari*, docs. 16, 23, 24, 26, 30 i 46, i ALTISENT, *Diplomatari*, docs. 121 i 122). Aquesta referència precisa als antics propietaris andalusins, més que indicar la seva continuïtat en el lloc, encara que fos com a colons, sembla més aviat una forma còmoda d'identificació "geogràfica" de la propietat en el parcel·lari. Tanmateix, és evident que propietaris cristians van tenir treballadors musulmans (exàrics) al seu servei (VIRGILI, *Diplomatari*, docs. 382 i 407).

18. Tres donacions successives a Pere de Rajadell (VIRGILI, *Diplomatari*, docs. 16, 24 i 32); donació de finques de diversos propietaris musulmans situades a Tortosa, Xerta i altres llocs a un sol beneficiat, l'escrivà Ponç, en un sol acte (Idem, doc. 23), etc.

es podia especular i que podia donar guanys als propietaris de la terra vitícola, als viticultors, als vinaters o mercaders del vi i a les hisendes senyorials i municipals.¹⁹

En tota aquesta problemàtica la qüestió central és saber què van fer els catalans, a partir de la conquesta, per estendre el conreu de la vinya. D'entrada s'ha de recordar que es van apropiat d'un parcel·lari que ja estava en explotació i que en gran part conservava la seva pròpia mà d'obra musulmana. Per molt que hi haguessin expulsions i expoliacions, és a dir, buidatges de població islàmica i canvis en l'estructura de la propietat, ruptura, també hi devia haver elements de continuïtat. Aquests elements de tradició andalusina haurien d'influir, almenys durant les primeres generacions, en la configuració dels espais vitícoles, les tècniques dels viticultors i el propi vocabulari. Els catalans conqueridors, per la seva banda, van aportar a la civilització vitivinícola de la Catalunya Nova tradicions i pràctiques que segles abans havien assajat a la Catalunya Vella. Les més evidents a nivell documental són les normes jurídiques sobre la possessió i explotació de la vinya i les formes de sostracció rendal aplicades al treball de la terra vitícola, contingudes en contractes agraris.

A la Catalunya Vella, moltes terres vitícoles s'havien guanyat durant els segles IX i X mitjançant l'aprisió, és a dir, l'ocupació de terres ermes, la plantació de ceps i la possessió i conreu ininterromputs durant trenta anys.²⁰ Però, aquest sistema, que afavoria l'expansió, regeneració o manteniment de la petita propietat pagesa, va retrocedir fins a desaparèixer, de fet, durant el segle XI, arran del canvi feudal. A les comarques de frontera entre les dues Catalunyes encara es poden trobar referències a l'aprisió en el segle XI,²¹ però en el conjunt de la Catalunya Nova, on la iniciativa en la conquesta i organització del territori la van portar els feudals, és obvi que l'aprisió no va poder jugar cap paper significatiu. Aquí va ser la monarquia, les famílies aristocràtiques i les grans institucions de l'Església les que van organitzar l'explotació dels recursos. Ho van fer de dalt a baix: el comte atorgava terres als seus fidels i a les cases religioses com a forma de remuneració de serveis i fidelitats; aquests sotsdistribuïen terres als seus sotsvassalls a canvi de rendes, de prestacions

19. La legislació municipal sobre la venda del vi i els impostos que en gravaven el comerç és molt rica a Catalunya: vegi's Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ, "Sobre la viña y el vino en las *ordinacions* municipales de la Cataluña medieval", a *La vite e il vino*, p. 109-148.

20. Vegi's el nostre treball "Défrichement et croissance agricole dans la Septimanie et le Nord-Est de la péninsule ibérique", a *La croissance agricole du haut Moyen Age*, Flaran, 10, 1989, p. 133-151.

21. El 1088 un matrimoni ven a un particular *pecia I de vinea qui nobis advenit per aprisione aut per ullasque modas voces* en el terme del castell de Torroja (Segarra) del comtat d'Urgell (ALTISENT, *Diplomatari*, doc. 36). El 1093 un altre matrimoni ven a un clergue i als germans d'aquest *una sort de vinea vel terra in quo est fundata, qui nobis advenit per aprisione* en el terme del castell d'Agramunt (Urgell) del comtat d'Urgell (Idem, doc. 42).

militars o de simple fidelitat, i aquests feien semblantment cap avall fins arribar al pagès viticultor. És clar, mentre la terra circulava d'aquesta manera, de dalt a baix, la renda seguia el camí invers, de baix a dalt.

Ja el 1057 Ramon Berenguer I i Almodis van donar a uns particulars, membres de la noblesa, una quadra de terra erma amb garrigues, boscos i pastures, dins del terme del castell de Tamarit, en el lloc de Clarà (Tarragonès), amb la condició d'edificar-hi una torre-fortalesa, plantar-hi vinyes i colonitzar l'indret.²² La donació, que es fa meitat en feu i meitat en alou, sembla perseguir sobretot finalitats estratègiques, de consolidació i defensa de la frontera; potser per això no consten prestacions econòmiques i es diu que la donació es fa *ad franchum*.

Un segle més tard Ramon Berenguer IV feia semblantment a la zona de Tortosa en el moment mateix de la conquesta i encara anys després. Aquí els agraciats, que sovint reben conjunts formats per cases, terres i vinyes, semblen ser de diferent posició social, per bé que tots són prou importants com per rebre una donació directa del comte. Entre ells hi ha fidels com Pere de Rajadell (*fidele meo*) i l'escrivà Ponç a qui el comte paga d'aquesta manera els serveis que li han fet i encara li fan (*propter servicia multa que mihi fecisti et cotidie facis*), i altres als quals no s'imposa cap càrrega econòmica, però sí l'obligació de residir a Tortosa i restar fidels al comte.²³ Podem suposar que tots o la major part d'aquests agraciats no van treballar la vinya amb les seves mans sinó que la van fer treballar a altres (esclaus, jornalers) o la van cedir per contracte a tercers a fi d'obtenir-ne una renda. D'altra banda, els potents o les institucions que rebien terres ermes i volien plantar-hi vinyes també feien contractes agraris de plantació (*ad bene laborandum vineas per totus tempus*) en els quals imposaven condicions que després examinarem.²⁴ Altres magnats que reberen terres de conquesta, com Bernat de Bell-lloc, i que sabien dels llocs idonis on plantar vinya, no ho van fer (almenys no totalment) i se'n van desprendre en profit de l'Església.²⁵

Els contractes semblen haver estat, doncs, els instruments jurídics emprats per a estendre el conreu de la vinya i treure'n profit. Bàsicament, es van aplicar tres modalitats de contracte: la complantació, la donació a cens, que alguns documents anomenen *precaria* o *acapta*, i la parceria.

La complantació és un contracte pel qual un propietari lliura una terra a un viticultor, dit complantador, perquè hi planti ceps. Un cop la vinya ha estat plan-

22. ALTISENT, *Diplomatari*, doc. 11.

23. VIRGILI, *Diplomatari*, docs. 16, 23, 24, 26, 30 i 46, i ALTISENT, *Diplomatari*, docs. 121 i 122.

24. UDINA, *Llibre Blanch*, docs. 234 i 374.

25. Bernat de Bell-lloc i la seva dona donen a l'església de l'Aldea (Baix Ebre) terres i camps, entre els quals *quarteratam unam terre ad plantandum vinea in loco ubi alii populatores plantaverunt* (VIRGILI, *Diplomatari*, doc. 109).

tada i dóna fruit, la meitat passa a propietat del complantador.²⁶ La tasca de plantació, diuen els contractes de la Catalunya Nova, s'ha d'efectuar en quatre o cinc anys. La complantació pura, d'antiga tradició, que convertia a complantadors en propietaris, es va aplicar (i no de forma generalitzada) en la primera fase de colonització de les noves terres. Va ser, gairebé segur, una pràctica introduïda pels feudals catalans i els seus pagesos, que la practicaven a la Catalunya Vella d'ençà dels segles IX i X.²⁷

La donació a cens, que de fet era un contracte que prefigurava l'establiment emfiteutic plenament desenvolupat del segle XIII, també tenia els seus precedents a la Catalunya Vella, que així mateix es remuntaven al segle X.²⁸ Consistia en la donació d'una terra o una vinya a perpetuïtat amb la condició de cultivar-la degudament i pagar un cens anual en diners o en producte. En aquest cas darrer podia ser un cens fix o proporcional a la collita, que podia arribar fins a la quarta part.²⁹ Va ser un contracte molt aplicat a la Catalunya Nova, encara que, com veurem més endavant, va ser modificat en aspectes concrets per adaptar-lo al propòsit dels feudals de maximalitzar la renda en les noves terres.

A diferència de la complantació i la donació a cens, de la parceria (tal com la definirem) no sembla que a la Catalunya Vella en tinguem testimonis documentals anteriors a l'any mil, almenys testimonis coneguts per l'autor. Tanmateix ja s'apli-

26. Podem sospitar que en un cert nombre de casos la vinya és lliurada, de fet, a un promotor, una mena d'home de "negocis" interessat en promoure el conreu de la vinya per treure'n profit, ja sigui comercialitzant-ne el producte o venent els seus drets sobre la terra un cop complantada, és a dir, sobre la meitat de la vinya de la qual per la complantació n'ha adquirit la propietat. Hem d'entendre que en aquests casos el promotor no treballarà la vinya amb les seves mans sinó que contractarà a tercers, se servirà de viticultors-jornalers, emprarà esclaus o servents, etc.

27. Sobre la complantació en general, vegi's Rafael GIBERT, "La *complantatio* en el derecho medieval español", *Anuario de Historia del Derecho español*, XXIII, Madrid, 1953, p. 737-767, i sobre l'antiga tradició de la *complantatio*, que procedia de l'època carolíngia i era vigent a la Catalunya Vella, vegi's els nostres treballs "La vinya i els viticultors", p. 131-132, i "La explotación de la viña", p. 459-460 i 465-467.

28. Els contractes agraris són molt escassos en la documentació del segle X, però la pràctica de la donació a cens es pot deduir de forma indirecta de les nombroses donacions amb reserva d'usdefruit i autoimposició de cens que es conserven en fons eclesiàstics, a més de per les referències a precàries (SALRACH, "La vinya i els viticultors", p. 127-133). Tanmateix, entre la documentació d'abans de l'any mil hi ha algunes donacions a cens; serveixin com exemple les del cartulari de Sant Cugat, que nosaltres mateixos hem estudiat: "Formació, organització i defensa del domini de Sant Cugat en els segles X-XII", *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 13, Barcelona, 1992, p. 139.

29. L'evolució de les donacions a cens fins a convertir-se en els contractes d'establiment baix-medievals, que tenien totes les característiques de l'emfiteusi, és un dels temes principals de la tesi de Pere Benito, *Senyoria de la terra i tinença pagesa*, 2 vols., Universitat de Barcelona, 2001 (tesi datilografada). Vegi's també la maîtrise de Roland VIADER, *Les contrats agraires des archives capitulaires de Barcelone (XIe-XIIIe siècle)*, Universitat de Barcelona-Université de Toulouse-Le Mirail, 1990, i els nostres treballs "Formació, organització i defensa", p. 144-149 i 156-161, i "La explotación de la viña", p. 476-478.

cava durant el segle XI en el conreu de les dominatures, i en el segle XII devia ser una forma contractual en expansió. Aplicada a la viticultura, consistia bàsicament en la cessió d'una vinya a un viticultor perquè la cultivés de manera temporal, amb el ben entès que la meitat de les despeses anirien a càrrec del propietari que es quedaria, però, amb la meitat de la collita.³⁰ Com veurem més endavant, la parceria o mitgeria, de la qual en donarem una definició més acurada, es va aplicar extensament a la Catalunya Nova per bé que amb variants notables respecte de la forma aquí descrita, amb el propòsit ja indicat de maximalitzar la renda.

Tot i que a les ribes de l'Ebre i potser en altres llocs la conquesta no va suposar, com deïem, una immediata i total ruptura perquè van restar-hi pobladors andalusins i el conreu no es devia abandonar, sembla clar que a molts altres llocs, potser a la major part del territori, la situació va ser la inversa: expulsió de la població islàmica i discontinuïtat en l'explotació de la terra. I això sense comptar les emigracions d'andalusins que es deurién produir els anys posteriors a la conquesta. És clar, doncs, que els feudals que volien treure el màxim rendiment de la seva conquesta van haver de repoblar el territori i organitzar-ne el conreu. Ho van fer, segons sembla, eximint de servituds als repobladors (viticultors en el nostre cas), potser perquè era una condició inherent a la mobilitat que la colonització de la frontera requeria, però carregant-los amb rendes elevades, el més possible, almenys en el cas del conreu de la vinya. Per fer-ho van emprar els models de contracte existents, i els van adaptar als seus propòsits, cosa que, en la pràctica notarial-econòmica, comportava moltes vegades agafar elements de cadascuna de les modalitats contractuals conegudes i aplicar-los a les relacions concretes, laborals i de conreu, que es volien organitzar.

COMPLANTACIONS I DONACIONS A CENS

Així es van fer molts contractes de complantació. Uns ho eren plenament, però altres només en part. En els contractes de complantació regulars, és a dir, els que seguien la norma tradicional i s'aplicaven a la Catalunya Nova en el segle XII, llegim que es dóna la *terra ad complantandum vinee*, i a vegades s'afegeix, en relació als drets del complantador, que la cessió es fa *ad vestrum proprium alaudem*, encara que és clar que aquest només rebia la propietat de la meitat de la vinya un cop plantada: *quando erit ipsa vinea edificata et bene fundata fiat partita per medium*.³¹ A

30. Sobre l'aplicació de la parceria a la Catalunya Vella, ben documentada a partir del segle XIII, vegi's el nostre treball "La explotació de la viña", p. 479-483.

31. ALTISENT, *Diplomatari*, doc. 84. Algún document diu abreujadament que la terra es dóna *ad plantare vineam per medietatem* (Idem, doc. 494) o *ad medium plantum* (Idem, doc. 524). No obstant, la clàusula sobre la divisió de la propietat de la vinya plantada acostuma a ser més àmplia i explícita: *quando fuerit bene advineate, dividamus eas per medium, et uniusquisque nostrum habeat suam medietatem* llegim en una escriptura de 1171 (Idem, doc. 509)

semblança de l'emfiteusi, aquestes escriptures reservaven també a l'atorgant la primera opció de compra de la part del complantador si aquest la volia vendre. És el que els documents ja anomenen dret de fadiga de trenta dies. Alguns contractes de *complantatio* afageixen, a més, la prohibició al complantador de vendre la seva part a nobles i clergues (*militibus et sanctis*), sens dubte perquè la posició privilegiada d'aquests podia derivar en el futur en l'anul·lació o afebliment dels drets primigenis de l'atorgant, una prohibició que a vegades es formula indirectament dient que, en cas de venda a persona diferent de l'atorgant i els seus descendents, el complantador i els seus hauran de vendre a consemblants.³²

Els atorgants d'aquests contractes tant podien ser propietaris de terres com tenents, que aplicaven a la complantació la pràctica jurídica dels subestabliments. Així, per exemple, el 1171 dos germans de nom Català, que tenien una terra de les Pardines de Lleida "per acapta" de Ramon Berenguer IV, la donaven a Guillem lo Brun perquè *hedificetis et plantetis de vinea atque arborum*, de manera que, quan la terra estés *advineata*, Guillem lo Brun l'hauria de dividir per la meitat, i els germans Català se'n quedarien una, la que vulguessin. Els atorgants conclouen dient que per aquest contracte han rebut una entrada (*et per acapte recipimus*) de 40 morabatins.³³ Però aquesta cadena contractual està més ben explicitada en una escriptura de complantació del 1175 per la qual ens assabentem que Ferrer de Castellnou va fer "acaptar" a Pere Nin (del qual probablement era tutor) una terra de Rufeia (Segrià) propietat de Gombau de Ribelles. I després, en nom propi i de Pere Nin, va donar una cafissada d'aquesta terra a un matrimoni de viticultors, amb la condició que hi plantin vinyes i arbres, i que quan ho haguessin fet (*et quando advineata fuerit*), es repartirien a mitges la possessió, si bé cadascú d'ells hauria de pagar al senyor Gombau de Ribelles un cens de divuit diners (de Jaca, Barcelona o Agramunt) per faneçada. El dret de fadiga (de deu dies en aquest cas) es reconeixia a favor de Gombau de Ribelles.³⁴ Algun contracte indica clarament que el temps mínim per plantar una vinya i treuren rendiment era de cinc anys. Així, el 1168, l'abat de Poblet dona a cinc persones un prat de Serós amb la condició de que hi plantin vinya en el termini de cinc anys (*tali conveniencia quod illum bene plantetis ad vineam et bene laboretis et bene plantatum ad vineam habeatis, ab primo venienti festo Sancte Marie februarii usque ad V annos completos*), transcorreguts els quals es dividiran amb Poblet la possessió de vinya, la meitat de la qual restarà a mans dels viticultors i dels seus fills

32. Idem, doc. 509.

33. Idem, doc. 413. En un contracte de complantació de 1174 llegim també que *per acapte de istas pecias ad plantar vineas* es va cobrar una entrada de 10 sous (Idem, doc. 509).

34. Idem, doc. 524. Aquest contracte sembla apropar-nos a la figura del promotor de la viticultura de què parlàvem a la nota 26.

com si fos una propietat, fins que, morts aquests, passaria a plena propietat del monestir.³⁵

Amb la clàusula de retorn obligat de la meitat de la vinya al senyor atorgant, ni que sigui després de la segona generació, observem ja una desnaturalització de la *complantatio*. Tanmateix no és un cas únic. Ben al contrari. Com dèiem abans, hi havia contractes que, en aparença, eren de complantació, perquè comportaven la plantació de vinyes i es llegeix en ells l'expressió *ad complantandum*, però que es diferenciaven del contracte de *complantatio* tradicional en el fet essencial que no portaven a una divisió a mitges de la propietat de la vinya plantada. Es tracta, en realitat, de contractes híbrids fets d'elements de la *complantatio*, la donació a cens i la parceria, que després examinarem. De moment, diguem que també hi havia donacions a cens i parceries que responien o semblaven respondre a la norma tradicional, almenys tal com l'entendem, coneixem o imaginem.

Quant a les escriptures de donació a cens, que els documents de la Catalunya Nova del segle XII sovint anomenen *acaptés*, i que a la Baixa Edat Mitjana es coneixaran amb el nom d'establiments emfitèutics, tenen les seves pròpies característiques: cessió generalment perpetua (*per secula cuncta*) o per llarg temps (una o dues generacions) de la terra o vinya a l'adquirent i als seus hereus, a qui es reconeix el dret de venda o empenyorament, però a consemblants i salvat el dret fatiga del senyor (amb alguna excepció, el lluïsmé encara no hi figura). Les condicions econòmiques imposades a l'adquirent, ultra l'esmentada limitació de la facultat d'alienació eren l'obligació de pagar un dret d'entrada (100, 200, 1500 sous), una pràctica que no estava del tot generalitzada encara, i que era de vàlua diferent segons la importància del bé cedit i les imposicions rendals creades. Per al senyor el més important econòmicament eren precisament aquestes imposicions rendals, que podien consistir en censos fixos o rendes a parts de fruits, essent aquestes darreres generalment les més importants. Precisament, aquestes obligacions rendals podrien portar a confondre aquests contractes amb les parceries, a les quals ens referirem més endavant.

Els censos fixos eren de contingut i valor divers (1 càntir d'oli per Nadal, 5 sous per la Mare de Déu d'agost o per Nadal, 2 mas mudines per Tot Sants, una mitgera de vi),³⁶ i si bé no semblen especialment carregosos, s'ha de destacar que en

35. VIRGILI, *Diplomatari*, doc. 120, i ALTISENT, *Diplomatari*, doc. 324. La referència al termini de cinc anys per a plantar la vinya també es troba en contractes que tècnicament no són de complantació: VIRGILI, *Diplomatari*, docs. 120, 464, etc.

36. VIRGILI, *Diplomatari*, docs. 124, 407, 437, i 474, i ALTISENT, *Diplomatari*, docs. 176, 201 i 208. Amb documentació d'Edat Moderna, C. Alsina, G. Feliu i Ll. Marquet donen al càntir d'oli de Tortosa diferents valors, entre 11'52 i 21'78 litres, i estimen que la mitgera vella de Lleida equivalia a 10'43 litres (*Pesos, mides i mesures*, p. 133 i 182). Segons els càlculs de Manuel Riu ("Activitats financeres i moneda", a Josep M. SALRACH, dir., *Història de Catalunya*, II, Barcelona, 1979, p. 229) dues mas mudines podien equivaler a 8 sous (el document és del 1187).

alguns casos s'imposen estant encara els terrenys verges i sense conreu, donant per suposat que el prenedor del contracte haurà de plantar-hi arbres i ceps, cosa que no li estalvia d'haver de pagar el cens des del primer any del contracte,³⁷ mentre que en altres es diu simplement que el cens (una mitgera de vi) s'haurà de satisfer quan s'hagin plantat les vinyes (*et I migera de vino quando habebant vineas fundatas in ipso loco et levabunt fructus, I migera vini quando habuerint vineas*).³⁸

Com dèiem, els pagaments rendals proporcionals a la collita eren els més importants. I és precisament en base als pagaments rendals establerts en aquests contractes aplicats a la viticultura a la Catalunya Nova, i al coneixement que creiem tenir de la situació que paral·lelament es donava a la Catalunya Vella,³⁹ que ens sembla oportú parlar d'una autèntica escalada de la sostracció a les noves terres. En efecte, a la Catalunya Nova els contractes vitícoles amb rendes a parts de fruits són més nombrosos que els de censos fixos i, per descomptat, la tasca no es present o la seva presència és irrelevant. Els més lleugers són els que estableixen rendes equivalents a la quarta part de la verema,⁴⁰ a la qual a vegades es pot afegir no obstant un cens d'un parell de capons per Sant Miquel i l'obligació de traslladar el quart al cup senyorial: *ducatís ipsum quartum ad nostrum cub de Tàiadella*.⁴¹ També hi ha rendes més fortes, equivalents a la tercera part dels fruits de la vinya,⁴² i el contracte que estableix aquesta renda pot resultar objectivament endurit quan no és fa a perpetuïtat sinó que s'atorga per un màxim de dues generacions, i s'imposen limitacions inhabituals als drets d'alienació: si els obtentors volen vendre la vinya, no podran fer-ho per més de 10 morabatins, respectant, és clar, el dret de fadiga de l'atorgant que, en cas d'exercir-lo, haurà de comprar el domini útil de la vinya després de la verema, no més tard del mes de gener.⁴³

Tanmateix, els contractes més freqüents són els que estableixen una renda equivalent a la meitat de la collita, que no exclou haver de pagar drets d'entrada elevats (*et propter hoc donum recipimus nos de vobis CCtos solidos denarium*).⁴⁴ A més, en

37. VIRGILI, *Diplomatari*, doc. 474.

38. ALTISENT, *Diplomatari*, docs. 176, 201 i 208.

39. Aquí la renda més comuna seguia essent la tasca, encara que en algunes zones també es troben rendes dures del quart, el terç o la meitat de la collita (AVENTÍN i SALRACH, "La explotació de la viña", p. 467 i 468). La tasca, equivalent a la onzena part de la collita, no sembla freqüent a la Catalunya Nova, encara que es pot trobar la renda del novè del pa i del vi imposada per Ramon Berenguer IV als habitants de Tàrraga establerts al puig de Vinaixa (Garrigues) i als homes de Vimbodí (Conca de Barberà), segons documents del 1151 (ALTISENT, *Diplomatari*, docs. 141 i 143).

40. VIRGILI, *Diplomatari*, doc. 319.

41. ALTISENT, *Diplomatari*, doc. 508.

42. VIRGILI, *Diplomatari*, doc. 270.

43. Idem, doc. 421.

44. ALTISENT, *Diplomatari*, doc. 491. Clarament, el dret d'entrada estava en funció de la importància de la vinya. Així, per exemple, per l'establiment de dos terços d'una vinya de Palomera (Segrià) a deu persones (*acaptadores*), membres de la noblesa i funcionaris reials, el rei Alfons el Cast va percebre *per hoc...escilicet per acapte* una entrada de 1500 sous jaquesos (Idem, doc. 511).

algún contracte s'estableix que el senyor atorgant percebrà la seva meitat de la collita directament dins de la vinya, condició que pot ser una forma d'alliberar al prenedor d'haver de transportar-la al celler del senyor, però que més aviat fa l'efecte de ser una fórmula senyorial per assegurar-se un millor control de la verema: *Et ego donator et meis accipiamus nostram medietatem de vindemia intus in vinea iamdicta per totumque tempus*.⁴⁵ Altres contractes diuen explícitament que el prenedor o prenedors hauran de portar a les seves expenses la meitat de la collita al cellerer del senyor: *ad meum cellerarium*, diu el rei Alfons el Cast.⁴⁶ La meitat de la collita era la renda vitícola més elevada,⁴⁷ només explicable per la vital importància del producte i pels guanys que es podien obtenir amb la producció i venda del vi. Aquesta càrrega de la meitat de la collita podia resultar endurida encara o bé perquè l'establiment només es feia per la vida de l'obtentor⁴⁸ o bé perquè portava afegida l'obligació de plantar la vinya. Com que càrregues tan dures com aquestes segurament es justificaven en la tradició de la Catalunya Vella, sobretot quant al conreu de les dominatures, en el fet que els senyors contribuïen a les despeses de les explotacions (contractes de parceria), aquí, on la voluntat dels senyors era maximitzar la renda, alguns van prendre la precaució d'especificar que no pensaven fer cap despesa en el conreu de les vinyes que establien ni aportar-hi treball propi: *nullam missionem nec nullam laboracionem*.⁴⁹

Tot plegat indica una desnaturalització de les relacions contractuals tradicionals; en el cas examinat, desnaturalització de la *complantatio* que es fa ben palesa a partir dels anys seixanta del segle XII, quan observem la proliferació dels contractes *ad plantandum*, que no porten a un repartiment de la propietat de la vinya plantada, sinó a un repartiment de la collita, a vegades molt desfavorable pel viticultor. Es tracta d'establiments amb la imposició de rendes a parts de fruits i l'obligació de plantar ceps i portar la vinya a bon rendiment en un termini que quan s'explicita és de cinc anys.⁵⁰ Les càrregues més lleugeres són les del quint i el quart,⁵¹ que es poden tornar dures quan s'hi afageix el delme,⁵² i poden ser veritablement

45. Idem, docs. 302 i 411.

46. Idem, doc. 511.

47. Certament, hi ha un contracte de 1173-1188 pel qual el bisbe de Tortosa dóna a un musulmà una vinya d'Aldovesta (Baix Ebre) i un canemar, amb garrofers i figueres, pel qual pagarà dos terços de les collites (VIRGILI, *Diplomatari*, doc. 237). La càrrega és duríssima, excepcional, segurament només explicable perquè l'obtentor és un musulmà. Però, com si tota excepció tingués la seva excepció, veurem més endavant uns contractes més durs encara.

48. SANTACANA, *El monasterio de Poblet*, doc. 236.

49. ALTISENT, *Diplomatari*, doc. 302.

50. VIRGILI, *Diplomatari*, docs. 120 i 464.

51. Idem, docs. 219 i 464.

52. Donació amb l'obligació d'*ad plantandum* oliveres i vinya per un cens del quart més el delme (Idem, doc. 382).

fortes quan s'arriba al terç,⁵³ a la meitat de la collita i encara als dos terços. Els abats de Poblet i Santes Creus van fer contractes d'aquesta mena, és a dir, van donar terres *ad complantandum vineas per totum tempus*,⁵⁴ amb la condició que, de tot el fruit que s'obtingués, els prenedors n'haurien de satisfer la meitat com a renda, en el ben entès que serien ells mateixos els que s'ocuparien de traslladar aquesta meitat als cellers dels monestirs sense imputar-ne les despeses als monjos: *mediam partem fideliter offeratis ad cellarium nostrum, sine omni nostra expensa*.⁵⁵ Tanmateix, per estrany que pugui semblar, en dos d'aquests contractes a la meitat dels fruits podem assegurar que la sostracció pujava, de fet, fins als dos terços de la collita.⁵⁶ Així, el 1194, dos particulars, Bernat Pella i Andreu Pella, probablement germans, reben de l'abat de Sant Cugat terres del terme de Tàrrega per plantar-hi vinya amb la condició de pagar una renda equivalent a la meitat de la collita, a la qual ells es comprometen a afegir el delme, circumstància que més o menys fa elevar la sostracció als dos terços,⁵⁷ una càrrega, d'altra banda, que una família particular imposava directament a un tal Bernat Cavador en encomanar-li el conreu d'una vinya i un mallol de Bercat (Baix Ebre).⁵⁸

PARCERIES O MITGERIES

La parceria o mitgeria, tal com apareix en la documentació catalana dels segles XII i XIII, és un contracte d'explotació agrícola en virtut del qual el propietari cedeix l'ús d'una terra a un agricultor, mitjançant el pagament per aquest d'una renda equivalent a una part del producte o fruit. En principi sembla que l'ús de la terra havia de ser temporal. Els contractants tenien un marge ampli d'autonomia per a pactar les obligacions respectives, de manera que es podria dir, com a regla general, que el senyor atorgant contribuïa a les despeses del conreu i com més gran era la seva contribució, també era més gran la part de collita que es quedava. La nor-

53. Idem, doc. 426.

54. UDINA, *Llibre Blanch*, doc. 374.

55. Idem, docs. 374, 376 i 377 (aquí sembla que són els monjos els que s'hauran d'ocupar de transportar el raïm al seu celler), i ALTISENT, *Diplomatari*, doc. 283.

56. Abans, nota 47, ja hem presentat un contracte amb la imposició d'una renda dels dos terços de la collita, que semblava justificar-se perquè el prenedor era un musulmà. Ara veurem que aquesta dissort no sembla del tot exclusiva dels musulmans.

57. UDINA, *Llibre Blanch*, docs. 376 i 377.

58. VIRGILI, *Diplomatari*, doc. 120. De fet, aquest contracte és totalment atípic perquè, ultra la duresa de la renda, la cessió es fa per només cinc anys, de manera que l'hem de considerar més un contracte d'arrendament que d'establiment. Potser per això el propietari designen al viticultor com a "cultivador nostre": *Et ut tu sis nobis fidelis laborator*. Tornarem sobre aquest contracte al final de l'article.

ma era que si contribuïa a sufragar la meitat de les despeses, podia obtenir una renda equivalent a la meitat de la collita.⁵⁹ Si acceptem aquesta definició com a vàlida i la imatge que se'n desprén, immediatament veurem que també la parceria va ser modificada segons els interessos dels contractants. No ens volem referir ara de nou a aquells contractes d'acapta o establiment que semblen prendre de la parceria allò que és més favorable als senyors, la renda de la meitat de la collita, i que obliden l'obligació d'aquests de contribuir a sufragar les despeses. D'això ja n'hem parlat, subratllant que són la millor mostra de l'enduriment de la sostracció en el sector vitícola. Ara volem circumscriure l'anàlisi a la parceria en sentit estricte, començant pels contractes que millor representen el model i acabant pels que n'exemplifiquen la desviació.

Ponç, escrivà de Ramon Berenguer IV, va protagonitzar alguns d'aquests contractes modèlics, quan el 1154 i 1164 va voler plantar vinyes a les seves terres de Pardines i Fontanet, al Segrià.⁶⁰ Els seus parcers van rebre les terres amb la condició de plantar-hi vinyes en el termini de quatre anys, durant els quals els parcers no haurien de satisfer cap renda, però el senyor tampoc hauria de sufragar cap despesa. Després, passats els quatre anys, quan les vinyes comencessin a rendir, Ponç podria quedar-se amb la meitat de les veremes si contribuïa a sufragar la meitat de les despeses de conreu i manteniment de les vinyes: *ut quando fuerint plantati et avineati si ego Poncius voluero tibi mitere annuatim medietatem in eorum laboracione habeam medietatem de omnibus expletis vel fructibus que inde exierint annuatim*. Per contra, diu un contracte, si Ponç no volia fer front a aquestes despeses, s'hauria de conformar amb la quarta part del fruit, que el parcer portaria al seu cup.⁶¹ D'aquests contractes, un és per la vida de l'obtentor, un capellà, l'altre no té limitació temporal explícita i l'altre és desvia del model presentat en el fet que està "contagiat" de la complantació: Ponç diu que un cop la vinya estigui plantada i *avineate* cadascú tindrà el dret de propietat sobre una meitat, però que aquest dret no es farà efectiu fins la seva mort, de manera que durant la seva vida explotaran la vinya a mitges en guany i despeses.⁶²

59. Nombrosos contractes d'aquesta mena, en l'ocasió dits *ad laborationem tantum*, a Pere PUIG i USTRELL (ed.), *Capbreu primer de Bertran acòlit, notari de Terrassa, 1237-1242*, 2 vols., Barcelona (Fundació Noguera), 1992. Són l'equivalent dels contractes italians de "mezzadria" y dels contractes francesos de "métayage", dits de "gasaille" en terres tolosanes.

60. VIRGILI, *Diplomatari*, docs. 44, 145 i 146.

61. Idem, doc. 44.

62. *Transactis vero IIIor annis habeamus per medium omnes fructus qui inde exierint et mitamus per medium quicquid opus fuerit in laboracione de podar et de exorbir et de cavar...Et postquam fuerint avineate habeatis vos vestram medietatem ad vestrum velle perficiendum et ego alteram sed in vita mea numquam eas dividamus; hoc communiter eis expletemus per medium et possideamus in separabiliter* (VIRGILI, *Diplomatari*, doc. 145).

Els propis comtes d'Urgell practicaven la parceria de forma modèlica. Així Ermengol VII i la seva esposa, Dolça de Foix, donen a dos matrimonis i a un tercer, l'escrivà Bernat, unes coromines d'Agramunt (Urgell) perquè hi plantin vinya (*ut eam bene edificetis et plantetis in ea vineam*) amb la condició que, arribat el moment corresponent (*congruum tempus*), és a dir, quan la vinya comenci a rendir, hauran de donar la meitat del fruit, si el comte hi contribueix sufragant la meitat de les despeses de conreu, o la quarta part si el comte no hi contribueix.⁶³ Aquesta parceria s'assembla a una de les anteriorment presentades en el fet que no té limitació temporal i que per tant no és un arrendament en el sentit clàssic del terme, que és per definició temporal, sinó que pren de l'establiment aquesta idea de llarg termini o perpetuïtat favorable al prenedor. Per altres contractes de parceria que coneixem sembla que aquesta idea de perennitat de les relacions socials agràries estava molt arrelada a la Catalunya Nova del segle XII, almenys en la viticultura.

La metodologia de la meitat de les despeses per la meitat del producte, o l'alternativa del quart si no hi havia contribució a les despeses, sembla la norma comuna.⁶⁴ Això indica que es considerava normal que el capital immoble cedit en arrendament o establiment generés una renda equivalent al quart del seu producte, mentre que la inversió equivalent a la meitat de les despeses del conreu generés una renda també equivalent a un altre quart. Així, doncs, terra més meitat de les despeses mereixien, en el cas del senyor, una remuneració equivalent a la meitat del producte o collita. Com que l'altre meitat de la collita se la quedava el parcer hem de suposar que la seva contribució es considerava equivalent a la del senyor. En què consistia la contribució d'un i altre? El senyor hi posava la terra, ho hem dit, i sufragava la meitat de les despeses de *laboracione* de la vinya, que, quan s'especificuen, consisteixen en els jornals de podar i cavar (*laboratione de podar et de exorbir et de cavar*),⁶⁵ que devien realitzar jornalers a sou. Els prenedors, que podien ser viticultors, però que més aviat semblen petits empresaris, promotors de la viticultura, hi aporten el capital de coneixements (especialització, direcció, esperit d'empresa), les eines, atuells, dipòsits, botes, bestiar de càrrega, mitjans de transport, treball personal, financiació de la meitat de les despeses de *laboracione* i financiació de la totalitat de les despeses de la verema. Amb excepcions, naturalment, aquests contractes del segle XII suggereixen l'existència d'una societat dinàmica, amb una classe mitjana emergent, forta divisió del treball i notable comercialització de la producció.

63. *Donetis omni tempore michi et meis medietatem de ipso fructu predictae vinee...Et ego mitam medietatem in laboracione ipsius vinee. Si vero aliquid in laboracione ipsius vinee non misero, dabit michi quartam partem de expletis* (ALTISENT, *Diplomatari*, doc. 297).

64. També es troba a Terrassa la primera meitat del segle XIII, segons el capbreu notarial de Bertran acòllit, editat per P. Puig i Ustrell (vegi's *supra* nota 59).

65. VIRGILI, *Diplomatari*, docs. 145 i 146.

Com és lògic, no tots els contractes de parceria responien al model proposat, i això probablement perquè les persones que feien us d'aquests instruments jurídics eren de grups socials diferents i se'n servien amb propòsits també diferents. I el mateix es podria dir dels que se servien d'altres contractes. Suposem que hi havia el terratinent que simplement aspirava a obtenir la millor renda possible, el promotor (en podríem dir empresari?) que invertia en el negoci del vi i el pagés que només volia completar les dimensions i possibilitats de la seva explotació. Uns es movien, com sempre, pels reflexos d'autosubsistència mentre que altres ja ho feien per les incitacions del mercat.

Diferent del model de parceria proposat és el que contempla la inversió senyorial de la meitat no en les despeses de podar i cavar sinó en les de confecció i reparació dels atuells necessaris per a la vinificació (*faciamus cubas per medium et in circulos*) i en les despeses de la verema (*in quantum ibi opus sit ad vindemiare mittamus medietatem*), el qual també donava al senyor el dret a la meitat de la collita i a l'obtenir el dret a l'altra meitat definida com *alia medietas de vinum purum et aquada tota*, cosa que sembla suggerir en aquest cas que el repartiment no es feia del fruit sinó ja del producte transformat en vi.⁶⁶ Amb les seves particularitats, encara estem amb aquesta mena de contracte dins del que en podríem dir la norma de la parceria aplicada a la viticultura. Altres contractes se n'allunyen clarament.

Així, el 1191 un matrimoni dona a un altre una peça de terra dels Arenys (Baix Ebre), prop de Tortosa, amb la condició de plantar-hi vinya i arbres fruiters. Aquí els donants es comprometen només a sufragar la meitat de les despeses de plantació durant els primers tres anys, després deixaran d'invertir però cobraran sempre una renda equivalent a la meitat del fruit, cosa que definitivament allunya aquest contracte del model de la parceria per identificar-lo més aviat amb els establiments més durs que abans examínàvem, identificació que es justifica encara més pel fet que es tracta d'un contracte a perpetuïtat que inclou el dret d'alienació amb clàusula de fadiga i obligació de vendre a consemblants.⁶⁷

66. Es tracta d'un contracte a perpetuïtat entre dos matrimonis sobre *petia I de terra ad plantandum et hedificandum vinea* a Vimbodí (ALTISENT, *Diplomatari*, doc. 525). En una societat com aquella, caracteritzada per baixos nivells de productivitat i consum, les eines i atuells emprats en la viticultura eren molt valuosos i tenien que ser duradors. Es transmetien hereditàriament. No és d'estranyar trobar-los en els testaments: *et omnia vasa que ibi habeo, scilicet VI tonas et IIos chubs et una archa et VI portadores et alia que cellario sunt necessaria* (ALTISENT, *Diplomatari*, doc. 527, any 1175). Fins i tot, en la definició a favor de Poblet d'un oliverar disputat, veiem que els monjos donen a la part perdedora *unam bonam et magnam tonam de Xem palmis* (Idem, doc. 543, any 1175). A la documentació que hem consultat les referències com aquestes són molt nombroses, la qual cosa demostra que la societat de la Catalunya Nova, malgrat les limitacions tècniques de l'època, estava ben equipada.

67. VIRGILI, *Diplomatari*, doc. 459.

La barreja de normes jurídiques procedents de la parceria amb normes més pròpies de l'establiment es troba més clarament reflectit en contractes que fan distinció entre terres campes i vinyes i apliquen a cadascuna d'aquestes àrees de conreu règims jurídics diferents. Així, per exemple, el 1171 un matrimoni dona a un altre una heretat de Vimbodí (Conca de Barberà) amb la condició que cada any els adquirents els donin la meitat de la collita si els atorgants contribueixen a sufragar la meitat de les despeses quant a bestiar, eines i llavor. Obviament es tracta d'un acord de parceria relatiu al conreu majoritari, que ha de ser el dels cereals, però després s'afegeix que si els adquirents plantaven vinya també haurien de donar la meitat del fruit, però en aquest cas sense cap despesa per part dels atorgants, la qual cosa ja no és un acord de parceria en el sentit que abans el definíem d'implicació del senyor en el conreu.⁶⁸ Més precís, però del mateix tenor, és el contracte que es va fer el 1181 sobre un alou de l'Espluga (Conca de Barberà) i una perça de terra *ad plantandum vinea* del mateix lloc. Quant a la vinya, l'atorgant diu que un cop plantada els adquirents hauran de lliurar la meitat de la collita sense esperar res a canvi, mentre que de l'alou (obviament terra camp) en donaran la meitat de la collita si ell i els seus hi contribueixen amb la meitat de les despeses de sembradura o un quart si no hi contribueixen.⁶⁹

Resumint, diríem que l'experiència contractual i l'afany de maximalitzar la renda imposaven una mena d'hibridisme o simbiosi sobre la base dels tres models contractuals originaris que coneixem: complantació, establiment i parceria. I aquest hibridisme és més palès conforme avança el segle XII.

DINÀMICA DE MERCAT

A partir de les investigacions que hem fet sobre el conreu de la vinya a la Catalunya Vella, podem assegurar que aquestes condicions rendals tan dures no s'hi donaven amb tanta freqüència. Aquí la cinquena o la quarta part de la collita eren en general les rendes més altes. La pregunta, doncs, és obligada: per què els viticultors de la Catalunya Nova van acceptar condicions econòmiques tan dures, infreqüents a la Catalunya Vella? Ens sembla que la resposta passa per considerar, d'una banda, el pes de la tradició a la Catalunya Vella que reforçava l'immobilisme i, de l'altra, la mobilitat de la terra i dels homes, ensems que la circulació dels pro-

68. PONS, *Cartulari de Poblet*, doc. 103.

69. Idem, doc. 75. El contracte inclou també el dret a edificar una casa i l'obligació de satisfer un cens anual d'una gallina i una fogassa de pa. Hi ha molta semblança entre aquest contracte i els de masoveria o de *ad laborationem tantum* del capbreu de Bertran acòlit editat per P. Puig i Ustrell (vegi's *supra* nota 59), amb la diferència però que aquest contracte és hereditari i els de Terrassa temporals, probablement perquè aquí el major dinamisme del mercat imposa una major mobilitat a les relacions socials agràries.

ductes, a la Catalunya Nova, és a dir, una major llibertat de les forces econòmiques. Es tractava, a la Catalunya Nova, de contractes entre homes lliures, és a dir, homes que no estaven carregats amb les servituds que fins a cert punt limitaven les iniciatives econòmiques dels pagesos de la Catalunya Vella en limitar la seva mobilitat. Qui adquiria la terra vitícola l'adquiria a perpetuïtat amb el ple dret de vendre-la i pignorar-la sense més limitacions que el dret de fadiga (de trenta dies) del senyor i, cas que el senyor no exercís el dret de fadiga, l'obligació de traspasar-la a gent de la mateixa condició social que el viticultor. En cert sentit podríem dir que aquesta llibertat de gestió compensava, almenys parcialment, l'enduriment de la sostracció.

S'objectarà que els contractes agraris de la Catalunya Vella també atorgaven garanties jurídiques a la mobilitat de la terra i, de fet, a la Baixa Edat Mitjana, hi funcionava un actiu mercat de terres, tot i els obstacles que les servituds hi posaven en limitar la mobilitat dels homes. En aquest sentit, la novetat a la Catalunya Nova era que l'absència, poca difusió o desigual distribució de les servituds tenia una incidència positiva al afavorir el dinamisme del mercat de la terra de conreu.⁷⁰ Si tenim present que el repoblament i la colonització exigien una gran mobilitat dels homes (uns temps d'ubicacions o reubicacions, unes fases d'adaptació o d'abandonament i a vegades nous desplaçaments cap a nous fronts de colonització), es comprendrà que els feudals haguessin de consentir en crear les condicions reals d'aquesta mobilitat no estenenent de forma significativa les servituds que havien estès o estenien per la Catalunya Vella. La conseqüència a la Catalunya Nova és perceptible d'immediat: ultra la contractació agrària que coneixem, amb la presència notable de la parceria, s'efectuen compra-ventes,⁷¹ operacions de crèdit i subes-

70. Diferents historiadors han assenyalat la presència de servituds a la Catalunya Nova: Agustí ALTISENT, "Un poble de la Catalunya Nova els segles XI i XII: L'Espluga de Francolí del 1079 al 1200", *Anuario de Estudios Medievales*, 3, 1966, p. 131-212; Paul H. FREEDMAN, *Assaig d'història de la pagesia catalana (segles XI-XV)*, Barcelona (Edicions 62), 1988, p. 61-76, i recentment Gerard CARCELLER, *La baronia de Queralt al segle XV*, Montblanc (Consell Comarcal de la Conca de Barberà), 1998, p. 189-196. Però el veritable problema no és la presència sinó la incidència social, no el fet sinó el fenomen.

71. Les compra-ventes de vinyes estan presents en totes les fonts consultades. A tall d'exemple: ALTISENT, *Diplomatari*, docs. 36, 40, 42, 50, 60, etc., i VIRGILI, *Diplomatari*, docs. 42, 94, 176, 178, 203, 216, 228, 280, 308, 315, 328, 420, 484, etc. Els preus són molt diversos, sens dubte en directa relació amb la superfície de les vinyes. Des d'1 i 2 sous la *sorte de vinea* a les comarques d'Urgell i Segarra a principis del segle XII, fins a 41 morabatins i 270 sous (més de 500 sous) per *una vinea cum terra in qua est fundata* també a Urgell el 1174. Al Baix Ebre, on sembla que les vinyes eren més abundoses, els preus oscil·laven entre els 7 i els 29 morabatins, per bé que normalment les operacions eren superiors als 10 morabatins. Es tractava generalment de la compra-venda del domini útil, circumstància que els venedors explicitaven amb la clàssica fórmula de "salvats els drets de tal persona o institució" *hoc est, dominium, quartum et decimum et primiciam* (VIRGILI, *Diplomatari*, doc. 328). No és estrany tampoc trobar tenents que venen el domini útil de la vinya al seu propi senyor: *illam vineam quam habemus vel tenemus per vos ad quartum apud castrum de Tarrega* diuen uns venedors a l'abat de Santes Creus (UDINA, *Llibre Blanch*, doc. 277).

tabliments.⁷² És possible que el raonament a partir del binomi servitud/libertat no sigui suficient per explicar la dinàmica contractual exposada, en particular la tendència a l'increment de la sostracció, que segurament s'ha de relacionar també amb les expectatives del mercat, favorables a l'oferta de la producció vitícola. Ens falten les dades empíriques per afirmar-ho, és a dir, per a poder parlar de la conjuntura econòmica, però estructuralment s'haurà de convenir que la presència del mercat és inqüestionable.

En efecte, les transaccions examinades semblen indicar que l'economia de la societat feudal catalana, com la del conjunt d'Occident, s'està convertint en una economia mercantil, en el sentit que el mercat i la moneda hi juguen un paper com més va més central, altrament no es comprendrien els càlculs econòmics que aquestes transaccions comportaven. A l'Occident dels segles XII-XV el grau de monetarització arribà a ser tan elevat que Guy Bois emprà el concepte d'economia monetària de producció per a definir aquella economia feudal.⁷³ A la Catalunya Nova podem veure exemplificada aquesta incipient dinàmica econòmica en les operacions de crèdit, que es feien sota la forma de pignoració o empenyorament, i que implicaven l'explotació del bé empenyorat per part del creditor, el qual, de fet, substituïa els interessos pels guanys de l'explotació. Es tractava de crèdits a vegades modestos per les quantitats prestades (3 o 4 morabatins)⁷⁴ però que altres vegades eren importants (12, 15 o 30 morabatins),⁷⁵ sobretot si tenim present que en el mercat de la terra en aquella època és compraven amb freqüència vinyes per preus que oscil·laven entre el 10 i els 30 morabatins,⁷⁶ és a dir que coincidien amb la franja alta de les quantitats prestades.

Ultra les quantitats, es tractava d'operacions interessants per la subtileza dels càlculs econòmics que implicaven. Com deïem, el viticultor que rebia en préstec una determinada quantitat de diners depositava la seva vinya a mans del creditor,

72. Tanmateix és possible que la pràctica dels subestabliments estigui menys desenvolupada a la Catalunya Nova que a la Vella. És la impressió que ens donen les fonts. Això s'explicaria perquè segles de pressió dels homes sobre la terra a la Catalunya Vella hauria portat a una major acumulació de drets i de sostraccions (en nombre potser més que en volum) sobre ella. En canvi, a la Catalunya Nova, les cotilles serien menors i, amb les possibilitats obertes per la colonització, les piràmides d'extracció rendal serien més limitades o simples. És clar, això no té res a veure amb el nivell de sostracció, que, com deïem més amunt, pot haver estat més elevat a la Catalunya Nova (encara que nosaltres hem treballat amb una documentació molt limitada i circumscrita a la viticultura, i per tant de discutible significació), ni que sigui perquè els senyors aquí van tenir les mans més lliures que a la Catalunya Vella.

73. Guy BOIS, *La grande dépression médiévale: XIVe-XVe siècles. Le précédent d'une crise systémique*, París (PUF), 2000, p. 200-205.

74. VIRGILI, *Diplomatari*, doc. 209, i ALTISENT, *Diplomatari*, doc. 600.

75. VIRGILI, *Diplomatari*, docs. 353, 359 i 391.

76. Vegi's *supra* nota 71.

perquè aquest la fes cultivar i se'n quedés el fruit en concepte, diríem, d'interessos: *sic inpignoramus vobis eam ad tenendum sive ad possidendum et expletendum*. Naturalment, els deutors mai la podrien redimir abans de la verema en perjudici del creditor, sinó just després: *non sit nobis licitum iamdictam vineam redimendi nec de vestrum posse tradendi nisi de festo in festum Sancti Michaelis, expletis recollectis*.⁷⁷

Era aquesta una forma de procedir aleshores força habitual que implicava, per part del prestador, un bon coneixement del rendiment de la vinya i segurament de la cotització del vi en el mercat. Però a vegades el creditor o no es volia implicar personalment en la viticultura o més aviat volia treure de l'operació un interès manifestament usurari i per això, en lloc d'ocupar-se de l'explotació vitícola, encomanava la vinya al propi deutor a canvi d'un cens fix en moneda, que en algun cas equivalia a un interès del 33%.⁷⁸ Així pignoració i donació a cens s'unien per dissimular una operació que implicava la percepció d'un interès desproporcionat. Però el que apareix més clarament en les pignoracions que hem estudiat, i que mereixeria ser analitzat amb deteniment és la cadena d'endeutaments. En posarem un exemple: Pere Berenguer demana als germans Ambrós i Pere de Sant Ponç un prestecc de 12 morabatins i per pagar-ne els interessos els dona un oliverar i una vinya que aquests explotaran fins que el deutor no els retorni els 12 morabatins. Però després Ambrós i Pere de Sant Ponç, que tenen un deute contret amb la seu de Tortosa per la mateixa quantitat, el liquiden traspasant al sagristà de la seu aquesta pignoració, salvats, és clar, els drets del deutor originari, Pere Berenguer, drets, s'entén, de redimir el deute i recuperar la penyora.

Precisament aquesta operació de pagar deutes amb deutes o si és vol de donar crèdits i rebre'n⁷⁹ es contempla sistemàticament en els contractes d'empenyorament quan es diu que el creditor podrà fer el que vulgui amb el bé rebut en penyora, és a dir, explotar-lo, vendre'l o empenyorar-lo, però sempre "salvats els diners del deute", que era la manera d'indicar el dret del deutor a redimir la penyora. Diguem de passada que el deutor no sempre era propietari de la vinya, sinó que molt sovint n'era tenent, en el sentit de posseïdor en règim d'establiment. Aquest sistema de crèdits encadenats potser indica dificultats de liquidesa (el volum dels negocis superava la massa monetària circulant?) però no pas atonia sinó més aviat dinamisme, en

77. VIRGILI, *Diplomatari*, doc. 209. La data de redempció més habitual sembla ser la de Tots Sants (Idem, docs. 359 i 391).

78. El prestecc és de 3 morabatins (quantitat petita) i per la vinya que retorna del creditor al deutor aquest és comproment a pagar al primer un cens anual d'1 morabatí (Idem, doc. 209).

79. El 1185 Bernat i la seva dona Eldiard empenyoren per 15 morabatins a Aran Sabater una vinya que ells al seu torn havien rebut en penyora de Pere, fill de Pere Ortellà, per la mateixa quantitat (Idem, doc. 391). Al capbreu de Bertran acòlit, editat per P. Puig i Ustrell (vegi's *supra* nota 59), hi ha operacions semblants.

80. En els casos examinats els creditors no eren jueus.

el sentit de circulació d'obligacions i fluidesa en els negocis, ensems que existència d'un grup social intermedi de practicants del crèdit, que no tenim encara prou ben perfilat.⁸⁰ Aquesta forma de crèdit, en el qual el lloc dels interessos l'ocupava, de fet, el fruit de l'explotació del bé empenyorat, podria molt bé ser l'antecedent de les vendes a carta de gràcia (o amb pacte de retrovenda) que comencen a aflorar en la documentació catalana durant el segle XIV, precisament quan l'aparició del censal mort permet separar més bé el mercat de la terra del mercat del crèdit.⁸¹

Naturalment, tot això (retornant a la viticultura) no seria possible si la vinya no fos un conreu especulatiu, en el sentit que el vi que se n'obtenia entrava bé en el mercat de viles i ciutats, un mercat aleshores en creixement. I tot això tampoc seria possible si el viticultor no pogués abandonar la terra quan volgués o quan l'explotació no li fos rendible.

LA VINYA EN EL TERRER: PAISATGE I CONREUS

La conquesta i colonització de la Catalunya Nova porta l'empremta del feudalisme en la maximalització de la renda, tantes vegades esmentada. Potser era una obsessió dels senyors perquè, a la Catalunya Vella, pel pes de la tradició i el joc de les forces econòmiques, l'increment de la sostracció devia ser més difícil d'imposar.⁸² És clar que aquest podria ser un tret específic de la viticultura, lligat a la condició econòmica del vi com a producte especulatiu. També porta la marca del feudalisme l'atracció que el mercat sembla exercir sobre productors directes i grups intermedis, així com el fet que les forces socials i polítiques empenyin cap a la concentració de l'hàbitat i el control senyorial des de zones fortificades, castells o forteses. Sembla que a llarg termini la concentració hauria de tenir conseqüències en la distribució del parcel·lari, per bé que avui no sabem si la regla seria que l'hàbitat concentrat facilitaria la dispersió de les unitats conreu o per contra obligaria a agrupar-les segons les especialitats, les condicions edafològiques i les infraestructures de reg. En qualsevol cas, la documentació examinada, potser massa curta en el temps, no ens ha permès arribar a conclusions sobre aquest tema.

Quant al conreu de la vinya, en canvi, la documentació ens ha mostrat una variant notable respecte de la tradició vitícola de la Catalunya Vella. Aquí, amb totes les excepcions que es vulgui, podem assegurar que la vinya era un conreu arbo-

81. Sobre els mercats de la terra i del crèdit en el món rural català, amb atenció especial a les vendes a carta de gràcia, vegeu Mercè AVENTÍN, *La societat rural a Catalunya en temps feudals. Vallès Oriental, segles XIII-XVI*, Barcelona (Columna), 1996, p. 181 i ss.

82. En dir això no neguem que el canvi feudal hagués comportat a la Catalunya Vella un increment del nivell de sostracció, simplement volem dir que un segle després, a mitjà segle XII, devia ser difícil continuar aixecant el nivell assolit en els territoris antics.

ri de secà. La certesa parteix dels centenars i fins milers d'escriptures que hem examinat, i l'explicació potser està en el grau d'humitat de les terres de la Catalunya Vella, suficient tal vegada per garantir habitualment les collites. A la Catalunya Nova, en canvi, sembla clar que hi havia vinyes de secà i vinyes de regadiu. Les vinyes que convencionalment anomenem de secà eren les disposades en els seus pendents de muntanyes i turons, com per exemple les que envoltaven el monestir de Poblet.⁸³ Les vinyes, que per diferenciar-les en diem de regadiu, eren les properes a rius o més aviat delimitades per sèquies, de les quals es diu en els contractes que el viticultor tenia que regar-les⁸⁴ i a vegades s'afegeix que ha de ser el propietari qui proporcioni l'aigua de reg: *et faciamus vobis avere aqua ad vineas rigare per totum-que tempus,*⁸⁵ *iamdicta vinea sic dono vobis...cum ipsa aqua quam meus baiulus absque omni missione vobis habere faciat atque donet.*⁸⁶

De la documentació examinada es dedueix clarament que a la Catalunya Nova la vinya era en realitat una zona de conreu mixt, en la qual els ceps competien per l'aigua i els nutrients amb altres conreus arboris, sobretot les oliveres, les figueres i els avellaners, i amb cereals, en particular blat i civada.⁸⁷ Fins a tal punt hi havia policultiu a la vinya que en els contractes es podia indicar per separat la part de la verema, la part de la collita (de cereals) i la part del fruit dels arbres que corresponia al senyor.⁸⁸ Tam-

83. Sobre les vinyes de Poblet vegi's Agustí ALTISENT, "L'estructura econòmica del monestir de Poblet el 1460", *Miscel·lània Històrica d'Homenatge al pare Jaume Finestres, historiador de Poblet*, Abadia de Poblet, 1970, p. 293-294; Idem, *Història de Poblet*, Abadia de Poblet, 1974, p. 396-397, i SANTACANA, *El monasterio de Poblet*, p. 407-408.

84. Els prenedors d'unes peces de terra *ad plantandum vineam* propietat del monestir de Santes Creus es comprometen a regar els terrenys i fer tot el que calgui per al conreu: *promitto...solliciteque procurare rigationem et alia omnia que ad cultum terre pertinent in perpetuum* (UDINA, *Llibre Blanch*, doc. 376 i 377). Es tracta de terres de Tàrraga (Urgell). Pascual Ortega (*La sociedad de las tierras del Ebre*, p. 319-328) analitza amb molt detall les infraestructures de reg de les comarques de l'Ebre en el segle XII i XIII.

85. ALTISENT, *Diplomatari*, doc. 411. Es tracta de *sortes Iles de alaudio* donades *ad plantandum vineas*, que allinden *in aquale qui venit ad molino*. També es troben a Tàrraga (Urgell).

86. Idem, doc. 511. És una vinya de Palomera (Segrià).

87. Contractes per a la plantació i conreu de vinya i arbres: *plantes atque edifices de vinea et arboribus* (VIRGILI, *Diplomatari*, docs. 44, 145 i 426). Donació de vinyes amb arbres, sobretot oliveres (Idem, docs. 53, UDINA, *Llibre Blanch*, docs. 93 i 172, i ALTISENT, *Diplomatari*, doc. 240). Venda d'una vinya complantada en la que hi havia un pou i arbres diversos (VIRGILI, *Diplomatari*, doc. 69). Permuta de vinyes amb pous i oliveres (Idem, doc. 75). Per un memorial sobre la situació econòmica de Poblet el 1460 sabem que a la vinya del clos del monestir s'hi sembrava civada (ALTISENT, *Història de Poblet*, p. 392). Antoni Carreras, a la seva monografia sobre Santes Creus, explica que les vinyes eren conreades de manera mixta amb altres cultius. I cita els cereals, les oliveres i els amatllers (Antoni CARRERAS, *El monestir de Santes Creus, 1150-1200*, 2 vols., Valls, 1992, p. 312).

88. Contracte per a la plantació d'oliveres i vinya, en el qual sembla sobreentendre's que també es conrearan cereals, perquè es diu que com a cens s'haurà de pagar el quart i el delme dels fruits dels arbres i de la vinya, i el delme dels altres conreus (VIRGILI, *Diplomatari*, doc. 382).

bé es preveia que si el conreu dels ceps fracassava i s'havien d'arrancar, se seguiria lliurant la mateixa renda a parts de fruits, però dels conreus que s'hi fessin, que probablement serien cereals: *si in posterum que absit vinee vise fuerint non proficere et necesse fuerit eas erradicari de omni fructu laborationis que ibi fiet similiter nobis fideliter afferatis medietatem usque in orreum nostrum*.⁸⁹ De fet, la documentació medieval de la Catalunya Vella ja conté prou indicis i informacions per a assegurar que també aquí en els terrenys vitícoles es practicava el policultiu.

També, com a la Catalunya Vella, els documents de la Nova distingeixen entre *vinea* i *trilea* o *trila*. La *vinea* sembla ser la peça de terra plantada de ceps i podada, que nosaltres anomenem vinya, mentre que la *trila* deu ser la vinya no podada com a cep i amb els sarments enlairats i recolzats en suports que anomenem parra o vinya emparrada. La *trila* era una sola planta dins d'un hort (*unum ortum ad sua trila*),⁹⁰ on coexistia amb altres conreus hortícoles, però també, com deïem, podia ser una vinya emparrada associada a conreus arboris com les oliveres: *Et ipsos olivarios qui sunt in ipsa trila*.⁹¹

Els límits de les vinyes en les noves terres van fixar-se amb voluntat manifesta de permanència, envoltant-les de murs, tanques i estacades, pràctica que s'explicita en contractes on el propietari mana al viticultor que els aixequi en un temps límit, en quatre o cinc anys: *ut bene plantetis eas de vinea et de arboribus et bene claudetis infra istos IIIIos primos annos*,⁹² *ibi claudas et plantes atque edifices de vinea et arboribus*.⁹³ Això porta implícit un sentiment de propietat que és també de protecció de la pròpia riquesa, perquè, segons els propietaris, murs, tanques i estacades s'han d'aixecar per protegir les vinyes de la presència del bestiar propi i alié. Així ho diuen als viticultors o prenedors: *ut plantes et edifices et claudas in quocumque loco necesse fuerit ita ne tala veniat et custodias ne tua animalia vel aliena possint ibi facere malum*.⁹⁴ Aquestes pràctiques de tancament de les vinyes no les hem trobat reflectides de forma rellevant en els contractes contemporanis de la Catalunya Vella, el que no vol pas dir que aquí no existís el mateix costum. En el suposat que es tractés d'u-

89. UDINA, *Llibre Blanch*, doc. 374. *Si forte ibi vinea non potuerit esse bona et in alodium redigenda fuerit similiter medietatem totius fructus fideliter nobis afferas, ut dictum est, in cellerarium nostrum* (Idem, doc. 376). *Quod si forte ibi vinea non potuerit esse bona et aliter fuerit excollenda in ipsam medietatem totius fructus nobis tribuas in area* (Idem, doc. 377). Aquests exemples poden ser simplement substitució d'un conreu (vinya) per un altre (cereal), però, amb aquestes disposicions, s'entén que la terra que s'havia considerat apta per a la vinya segur que ho era també per al cereal, perquè aquest conreu era menys exigent que el cep.

90. ALTISENT, *Diplomatari*, doc. 82.

91. Idem, doc. 150.

92. VIRGILI, *Diplomatari*, doc. 145.

93. Idem, doc. 44.

94. UDINA, *Llibre blanch*, docs. 374, 376 i 378.

na diferència de grau, potser podríem explicar-nos el fenomen per la conjunció de l'individualisme, la disposició de les vinyes en zones planes on passarien i pasturarien els ramats, el que faria més necessari protegir-les, i les possibilitats d'experimentació que les noves terres oferien. Tot això sense descartar la possibilitat que hi hagués, en aquest sentit, una tradició islàmica que s'hagués mantingut viva en el paisatge.

Naturalment, plantar vinyes i, a més, protegir-les envoltant-les amb tanques suposava despeses molt elevades que no tots els viticultors o prenedors podien afrontar. Potser per això s'acostumava a donar un ajut addicional al plantador, ajut anomenat *cercham*, que devia percebre's a compta de la verema en acabar el procés de plantació,⁹⁵ acabament que es designava amb l'expressió *vinea aviniata*. L'anàlisi que aquí ens disposem a fer parteix de la lectura de documents on trobem expressions o clàusules com *quando illa* (la vinya) *erit tota aviniata, quod accipiatis et levatis vestram cercham, ut mos est terre istius, scilicet, infra istos Ve annos primos venturos*,⁹⁶ i *et tunc quando prefatam terram erit tota aviniata, quod accipiatis vestram cercam, sicut mos est terre istius*.⁹⁷ Amb totes les reserves del cas, entenem aquesta clàusula en el sentit que “quan la vinya estigui plenament plantada (*aviniata*), podreu rebre i deduir (de la collita) la vostra *cercham*, segons es costum d'aquesta terra”.⁹⁸ Altres clàusules d'altres documents ajuden a fer-nos una idea més precisa de la qüestió. Així llegim *dono ego tibi Maria et ad tuis* (una vinya) *in tali conventu quod laboretis et ipsa vinea bene et vivificetis ea et, cercha levada, abeam ego donator et meis medietatem de omnibus fructibus eius*,⁹⁹ clàusula que sembla confirmar que estem davant d'una deducció de la collita, és a dir que Maria i els seus plantaran la vinya i, acomplerta aquesta tasca, deduïda o cobrada la *cercham*, el propietari es quedarà per sempre amb la meitat de la collita.¹⁰⁰ Ultra fixar la percepció de la *cercham*, l'objectiu de la clàusula sembla ser el de tranquilitzar al viticultor en el sentit de dir-li que primer serà recompensat pel seu esforç i després, només després, el senyor podrà retirar la seva part. En el mateix sentit s'ha d'entendre una *complan-*

95. Formulem aquí, a partir de cinc documents, una hipòtesi que ens sembla pertinent, tot i que, per considerar-se vàlida, precisaria de més investigacions.

96. VIRGILI, *Diplomatari*, doc. 464.

97. Idem, doc. 426.

98. Algún historiador ha llegit literalment “agafeu i aixequen la vostra tanca”, però ens sembla que la clàusula té un sentit més planer si entenem per *cercham* una forma de compensació per la feina de plantació de la vinya, que potser inclouria la tasca de *cicumdare* la plantació amb una tanca protectora, encara que la suposada relació etimològica entre *cercham* (que interpretem com “recompensa del plantador”) i *cicumdare* (en els documents trobem més aviat la forma *claudare*) la vinya amb tanques no és pas una evidència.

99. ALTISENT, *Diplomatari*, doc. 302.

100. La lògica textual sembla indicar que la *cercham* era una quantitat que es feia efectiva d'un cop, amb la collita del primer any.

tatio de Poblet en la qual es diu que quan la vinya sigui *advineata*, deduïda o cobrada primer la *cerca* (*prima cerca levata*), es procedirà deprés a dividir la propietat.¹⁰¹

Aquesta hipòtesi ens sembla que es transforma en evidència mercès a un interessant document de Poblet del 1168, que indica clarament que *cercha* vol dir “la primera collita de raïm d’una vinya”. Es tracta, al nostre entendre, d’una complantació a fer en cinc anys amb la particularitat que la primera collita de raïm, que s’anomena *cercha*, se la quedaran el complantadors previ pagament del delme i la primícia: *similiter de prima collectione uvarum que appellatur cercha, decimam et primiciam dabitis*. Només deprés es procedirà a la divisió a meitats de la vinya.¹⁰² Sembla clar, doncs, que la *cercha* no era cap tanca sinó la primera collita de raïm que, segons costum, es quedava el viticultor com a compensació per l’esforç de plantació de la vinya.¹⁰³

101. *Et quando advineata fuerit, prima cerca levata, quod vos Petre Descol et vestri partiscatis ipsam vineam per medietatem* (ALTISENT, *Diplomatari*, doc. 524).

102. Idem, doc. 324.

103. Alguns filòlegs llatins indiquen que la paraula *cerca* o *cercha*, del llatí medieval, prové de la proposició llatina clàssica *circa*, a la qual donen en documents medievals diferents sentits, entre els quals els de “servei de ronda” i “renda” o “prestació” pagada en motiu d’una inspecció: J. F. NIERMEYER, *Mediae latinitatis lexicon minus*, Leiden, 1976, p. 180, veu “circa” accepció 3, i *Glossarium mediae latinitatis Cataloniae*, fasc. 4, col. 503. Però, essent els casos examinats per Niermeyer i pels autors del *Glossarium* serveis o pagaments de vassall-tenent a senyor, no sembla que l’accepció per ells contemplada pugui aplicar-se a la situació enregistrada en els documents de la Catalunya Nova on és el vassall-tenent qui rep la *cercha*, i no pas qui la paga o presta. S’imposa, doncs, una altra interpretació. Estant la paraula *cercha* documentada en escriptures de la Catalunya Nova (de la banda del Segrià i el Baix Ebre), immediatament després de la conquesta (documents dels anys 1167, 1168, 1175, 1188 i 1191), hi ha la possibilitat que fos un mot de la llengua àrab (o d’un dialecte àrab local) que indiqués una pràctica de tradició islàmica. No oblidem que les escriptures presenten la *cercha* com un costum del lloc: *sicut mos est terre istius*. En aquest cas la paraula no s’explicaria pel llatí *circa* sinó potser per l’àrab *shirka*, que vol dir “associació”, i que ha donat la forma *sharik*, que vol dir “parcer” (agraïm a Manuel Sánchez Martínez, investigador del CSIC, aquesta suggerència). És una possibilitat a tenir molt en compte atès que els contractes estudiats també són formes associatives en les quals el prenedor era un parcer, en el sentit d’un cultivador que es repartia els fruits amb l’amo. Si fos cert l’origen àrab de la paraula *cercha* i amb ella l’existència d’una específica tradició andalusina local en la viticultura, llavors segurament hauriem de parlar d’una confluència de tradicions, perquè també era costum en les pràctiques vitícoles de la Catalunya Vella recompensar al complantador amb el dret a quedar-se la totalitat de la verema del primer any, quan la vinya arribava a l’edat adulta. La diferència és que a la Catalunya Vella no sembla existir un nom específic per a designar aquesta primera collita. Pascual Ortega (*La sociedad de las tierras del Ebre*, p. 224-250) explica que en els llocs de la Catalunya Nova on hi hagué una important presència musulmana va funcionar després de la conquesta un règim de tinença de terres dit *exariquia*, que partia d’una experiència associativa anterior d’època musulmana. Hi hauria hagut, doncs, dues *exariques*, una genuïnament musulmana que hauria arribat fins a la conquesta i després una d’època feudal que s’hauria transformat fins a confluir en l’emfiteusi.

Quant a les feines concretes del viticultor, tret del regatge, no estem en condicions de marcar diferències entre la Catalunya Vella i la Nova. És possible, d'altra banda, que aquestes feines fossin molt similars a les que s'efectuaven a la vinya durant l'Edat Moderna fins al segle XVIII o XIX, just abans de la mecanització. Els contractes ens en parlen, donant a vegades precisions sorprenents sobre les diferents feines (plantar, cavar, murgonar, empeltar, podar, veremar) que havia de fer el bon viticultor. Així ho diuen, mig en llatí i mig en català: *plantetis et laboretis et morgonetis et impeltetis*,¹⁰⁴ *ut melius poteris in morgonar et in fovendo duobus vicibus in uno anno et bene podare sicut bonus laborator debet facere*,¹⁰⁵ *sub tali vero pacto quod vos eam bene annuatim laboretis et cavetis et morgonetis et plantetis et melioretis ita ut bonam vineam et terram decet laborare et meliorare*,¹⁰⁶ *ego mitam medietatem in tota laboracione scilicet, exabrir et podar et cavar*.¹⁰⁷ Segons sembla, l'acció de cavar (*cavare, fovere*) la vinya s'efectuava en dues o tres fases: primer, el mes de març, es procedia a eixorbir (*exabrir*), és a dir, cavar al voltant dels ceps, sobretot dels més joves, protegits del fred de l'hivern per la terra amuntegada; després, el mes de maig es magencava, és a dir, es feia una segona cavada, i finalment es procedia a birbar, és a dir, a desherbar. La feina de murgonar (*morgonare*) consistia en enterrar sarments o redortes perquè hi sortissin arrels i després es poguessin tallar separant-los de la planta mare i formar així un nou cep. És la tècnica de fer murgons o capficats, que els contractes temporals d'explotació de vinyes dits de rabassa morta, que coneixem de la Catalunya Vella, van prohibir ja en el segle XV.¹⁰⁸ Finalment hi havia la poda (*podare*), dividida en podar i eixamentar, és a dir, recollir els sarments tallats i fer-ne gavelles, i la verema. Si a la verema hi afegim, a més, els processos de vinificació, la conclusió que s'imposa és que la tasca del viticultor era altament especialitzada, i la seva vinya un bé molt preuat.

CONCLUSIÓ

Ens sembla que poca cosa més es pot dir de la vinya de la Catalunya Nova després de la conquesta. Certament, no hem fet una recerca exhaustiva, però per a una època com aquella, caracteritzada per una manca relativa de fonts, la documentació consultada sembla suficient per al nostre propòsit d'obtenir una imatge fiable de la viticultura a la nova frontera catalana. Hem vist que conqueridors i colonitzadors hi aportaven les seves experiències i probablement també, amb els béns i les

104. VIRGILI, *Diplomatari*, doc. 426.

105. Idem, doc. 120.

106. Idem, doc. 407.

107. Idem, docs. 145 i 146.

108. AVENTÍN i SALRACH, "La explotación de la vinya", p. 493-497.

persones del vençuts, incorporaven quelcom de les tradicions d'aquests. No és qüestió de repetir-nos, però, per concloure, convé insistir en el fet que la difusió del conreu vitícola, les clàusules dels contractes relatives a les formes de treball, les associacions entre atorgants i prenedors (sobretot les parceries) i la distribució de l'excedent (amb rendes molt fortes), així com les compra-vendes i empenyoraments de vinyes no s'expliquen bé en el marc simple d'una agricultura d'autosubsistència. Tenen major sentit en una agricultura com més va més oberta al mercat, un mercat potser més dinàmic del que imaginem.

Un darrer exemple ho mostrarà: el 1162 una dona i el seu fill arrenden per cinc anys a un tal Bernat, que porta un cognom d'ofici, el de Cavador, una vinya i un mallol del lloc de Bercat (Baix Ebre). L'arrendament es fa amb la condició que, de tota la collita, els propietaris en tinguin dos terços i Bernat Cavador un terç. A més, s'especifica que Bernat Cavador haurà de murgonar, cavar dos cops l'any i podar com ho ha de fer un bon viticultor. Tot això ja indica una preocupació especial pel rendiment de la vinya i el mallol, que els propietariss esperen sigui alt. Però el més interessant i significatiu és la clàusula final: entrat el mes de juliol, abans de la verema, els propietaris vendran la futura collita de la vinya i el mallol al millor oferent.¹⁰⁹ Se sobreentén, és clar, que dels diners que n'obtinguin en faran les parts acordades amb Bernat Cavador.

¿Es podria entendre aquesta clàusula sense pensar en un negociant o mercader de vins, que fos expert i estés disposat a arriscar-se pel negoci, és a dir, estés disposat a comprar una collita que encara madurava a la vinya, una collita que per això mateix, perquè encara no s'havia obtingut, es vendria a bon preu? ¿És pensable una operació d'aquesta mena, que implica canviar risc per benefici, sense considerar l'existència prèvia del mercat? Creiem que no.

109. *Ad intrantem menssem iulii nos vendamus fructus vinee et maioli, et habeat fructus vinee et maioli qui plus in eis dederit* (VIRGILI, *Diplomatari*, doc. 120).